

Ірина ТАРАСЮК

НАРОДНОРЕЛІГІЙНІ ОСНОВИ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСТИННОСТІ: НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ

Iryna TARASIUK. *People's Religious Grounds in Tradition of Ukrainian Hospitality (after Materials of Paroemias).*

Усі стародавні народи, особливо слов'яни, шанували гостей. Багато іноземних письменників у своїх творах розповідало про слов'янську гостинність: імператор Маврикій, візантійський письменник Прокопій у VI ст., Лев Філософ, Ібн Русте у X ст., історики Адам Временський у XI ст. та інші. За словами І.Огієнка, "слов'янська гостинність здавна стала прислів'ям в їхніх сусідів"¹.

У своїх спогадах іноземні мандрівники не раз підкреслювали гостинність й жителів України. В "Очерку истории украинского народа" М.Грушевський зазначив, що "привітність і гостинність Русі, як і взагалі слов'ян, були загальновідомі"².

Стародавньої традиції гостинності, що сягає сивої давнини, українці дотримуються і досі. Гостинність вважається однією з основних рис національного характеру, неодмінним елементом способу життя українців, їх світогляду, вірувань і повір'їв. У народній традиції "гість" – це особа, що поєднує сфери "свого" і "чужого", об'єкт сакралізації і шанування, представник "іншого" світу. Гостями газивали іноземних купців, що часто з'являлись у давньоруських містах. Звідси й походить діалектна назва "гостинець" – великий битий шлях, по якому їздили чужі, купці³.

¹Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – К.: Обереги, 1992. – С. 348.

²Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К., 1990. – С. 27.

³Агапкина Т.А., Невская Л.Г. Гост // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5 т. – Т. 1: А-Г. –

Тих, хто любить приймати і частувати гостей, виявляє гостинність, називаємо гостинними. Менталітет українців, прояви особливостей їх характеру і поведінки, зокрема у ситуації прийому гостей, знайшли свій яскравий вираз у такому жанрі усної народної словесності як приповідки. У передмові до збірки прислів'їв І.Франко говорив про ці "короткі ядерні вислови", що вони є "ніби" скристалізованою з якого-небудь приводу фігурою думки", яка "переходить з вуст до вуст, з покоління до покоління", передаючи певні "моральні, філософські судження, життєві правила, а також певні стереотипні особливості рефлексії, вислови загальнолюдських почувань"⁴ тощо. Значну частину народних паремій, пов'язаних з традицією гостинності, становлять вислови, що, за кваліфікацією І.Франка, належать до розряду "обрядів, вірувань, звичаїв і передсудів", які "в природному процесі народного розвитку втрачають своє первісне значення, стають буденними і неначе перетворюються в розмінну монету розмовної мови, а, отже, стають тим, що вкладаємо в поняття прислів'я"⁵. У цій розвідці на основі аналізу приповідкового матеріалу спробуємо виявити зв'язок гостинності як характерної риси спілкування у середовищі українців із народною релігійністю, що спирається на споконвічні традиції народу і на християнські принципи.

Відгомоном одного із давніх вірувань є, очевидно, народна приповідка *Гість у хату – Бог у хату*. Особлива увага до гостей була пов'язана зі слов'янськими віруваннями, за якими "кожен, хто приходить у хату, стає під охорону родинного бога, а тому заборонялося таких людей кривдити. Скривдити гостя – це скривдити родинного бога"⁶. Тому й русини намагалися всіляко догоджати гостеві, а відмова йому в допомозі вважалася ганебним учинком. Підкреслюючи сердечне і дружнє ставлення слов'ян до чужинців, імператор Маврикій зауважив, що "коли через недбалство господаря стане гостеві яка кривда, то проти та-

Москва: Международные отношения, 1995. – С. 531.

⁴З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв / Підготовка до друку, переклад і вступ. замітка О.І.Дея // Народна Творчість та Етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

⁵Там само.

⁶Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування... – С. 348.

кого господаря озброюється його сусід, бо кривда для чужинця, то безчестя для всіх”⁷.

Російський пареміолог серед. ХІХ ст. І.Снегірьов указував, що це одне з найдавніших слов'янських прислів'їв – *Гість в дом, Бог в дом* – виражає “патриархальное страннопримство и хлебосольство” і зустрічається також між чеськими і польським⁸. Цей, за словами І.Франка, “вислов давньої руської гостинності” – *Гість в дім, Бог з ним* – зафіксований також у “Галицько-руських народних приповідках”. У коментарі до цієї паремії упорядник указує на польський відповідник у словнику С.Адальберга і в “старих Прусаків” (давньонімецький) – *Гостя посылають боги* (Фр., т. 16, с. 333)⁹. Власні польові пошуки підтверджують, що цей стійкий вислів був відомим українцям, зокрема, у польському варіанті. “То я знаю по-польськи: *Gość w dom I Bug w dom*. Значить – він приніс якусь добру новину, з Богом прийшов”, – повідомила нам сімдесятичотирирічна жителька Львівщини¹⁰.

В.Плав'юк теж тлумачить приказку *Гість у дім (у хату)* – як характеристику “української гостинності, коли вважається, що гість приходить з Божої волі” (Пл., Т. 1.– С. 66; Т. 2.– С. 76). Сучасні українці, пояснюючи зміст цієї приповідки, спираються на християнські морально-етичні принципи. Так один із наших інформаторів робить посилання на євангельський текст: “У своїй

притчі Господь сказав: “Коли ви напоїли одного з ближніх своїх або запросили в хату свою, то це ви зробили для мене”. Ми гості на цій землі, і Бог дав нам для існування все. Нам слід поступати за прикладом нашого Господа і дарувати ближнім мир, спокій, затишок, любов, гостинність”¹¹.

Так думала й говорила уся Україна, що й уміло відтворено на сторінках історичних творів українських письменників. Напр., у трилогії Б.Лепкого “Мазепа” один із головних персонажів Кочубей переконає свою дружину: “Гетьман мій товариш давній, а нині він май гість. *Гість у дім – Бог у дім*. Ти мене до злого не намовляй”. В іншому місці цього твору автор зауважує, що у ті часи “грішили люди неодним, але гріха негостинності дуже остерігалися, бо негостинність мали тоді а погорді”¹².

Про Кочубеїху у творах говориться так: “Це була справжня українська гостинність. *Гість у дім, Бог у дім*, та ще коли гість любий”¹³.

Гість завжди сприймався як знамення (знак), що може принести до хати як кривду, біль, нестаток, хворобу, смерть, так і добробут, спокій, щастя. Тому поява гостя викликала настороженість: “Хто ти – іноплеменник, чужинець чи гість (Господь Бог)? Що приніс ти до хати?” А звідси й архаїчна формула привітання незнайомця *Щоб прихід твій був добрим*¹⁴. Приповідки про очікування милого, любого гостя знаходимо у словнику М.Номиса: *Доброму гостю и (Як гарний гість, то й) так ради; Любого гостя весною частують медком, а восени молочком; Милій гість не часто буває; Пришли, Боже, гостя, аби добрий* (Ном., № 11801-03, 11799).

Якщо у свідомості наших далеких предків гість уявляється як модель спілкування з демонічними силами, живими чи померлими, то сприйняття гостя сучасними українцями втратило міфологічну основу, набуло ознак християнських світоглядних переконань, сподівання на прихід доброго гостя пов'язані з Божою волею. Ось як розмірковує наш інформатор з Радехівського р-ну Львівсь-

⁷Там само.

⁸Снегиревъ И. Рускія народныя пословицы и притчи.– Москва, 1848.– С. 17.

⁹Тут і далі прислів'я і приказки наводимо за трьома параміографічними працями: Ном.: Українські приказки, прислів'я і таке інше. Зб. О.Марковича і других / Спорудив М.Номис.– СПб., 1864; Пл.: Приповідки або українсько-народна філософія / Зібрав, підготував до друку та опублікував В.С.Плав'юк. Перевид. з оригіналу 1946 р.– Т. 1.– Едмонтон: Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1998; Українські приповідки / Зібрав В.С.Плав'юк.– Т. 2.– Едмонтон: Катедра укр. культури та етнографії ім. Гуцуляків, Альбертський університет Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1996; Фр.: Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упоряд. і пояснив І.Франко: В 3-х т., 6 вип. // Етнографічний збірник.– Львів, 1901.– Т. 10; 1905.– Т. 16; 1907.– Т. 23; 1908.– Т. 24; 1909.– Т. 27; 1910.– Т. 28.

¹⁰Тарасюк І.П. Християнська мораль у традиційній культурі українців: Польові матеріали, зібрані у 2008 р. // Домашній архів автора.– Арк. 37.

¹¹Там само.– Арк. 3.

¹²Лепкий Б. Мазепа. Трилогія. Мотря // Дзвін.– 1991.– № 3.– С. 36, 53.

¹³Там само.– С. 65.

¹⁴Сачук Б. Українська етнологія.– Івано-Франківськ: Лілея, 2004.– С. 363.

кої обл.: “Є різні гості. Якщо гості приходять з Богом, я рада. Якщо гість з Божою ласкою – всім добре. Але не завжди є милі гості, деколи несподівані”¹⁵.

До пожаданих гостей кажуть: *Ради ємо як світови* (Фр., т. 27, с. 1.). Господар, який хоче, щоб його провідали гості, радіє, що при гостях і сам добре пообідає, й приповідає: *Коли б дав Бог гостя, то б и ми поживились коло гостей. Нанеси Бог гостя, то и хазяїну добре* (Ном., № 11805). Бути гостинним – значить бути щедрим: *Принеси, Боже, здалека родину, то ми и в будень зробимо неділю* (Ном., № 11800). “Буває, що рідні або дуже близькі люди не можуть часто бачитись. І коли вони нарешті сходяться, то це для них велике свято: люди залишають всі свої турботи. Проблеми і збираються за великим гостинним столом”, – таку ідилію змалював один із інформаторів¹⁶. Для гостя знайдеться і час, і напій: *Дай, Боже, гостя в дім, то и я нап’юся при нім*. “Ощадний господар сам для себе не купував би горілки, а для гостя купить і, частуючи його, сам нап’ється”, – коментує приповідку І.Франко (Фр., т. 16, с. 334).

Як бачимо, наведені стійкі вислови мають, переважно, початкові слова “пришли”, “нанеси”, “принеси”, “дай”, “коли б дав Бог”, тобто формую прохання, своєрідної короткої молитви до Бога про бажаного гостя, що відображає давні уявлення про гостя як про Божого посланця і свідчить про змістову близькість українських приповідок до згаданої вище давньонімецької паремії *Гостя посилають боги*.

За народними віруваннями, появу гостя віщують побутові події, а також деякі особливості поведінки людини і домашніх тварин. Так, почувши скреготання сороки під вікном хати, очікують прихід гостя. Маємо кілька приповідкових варіантів на цю тему: *Сорока гості каже; Сорока скрегоче. Бо гостей хоче; Сорока скрегоче, дівка ся регоче, бо гості будуть* (Фр., т. 27, с. 151). Ця прикмета активно побутує в народному мовленні й у наші дні. “Думаю, що приказка досить стара, бо моя бабуся завжди так говорить. Коли до нас прилітає сорока і скрегоче, то майже кожного разу приходять гості”, – інформує львівська сту-

дентка, уроженка Закарпаття¹⁷. Загальновідомою прикметою. Яка віщує прихід гостей, є вмивання kota: *Кім умивається – гостей сподавається, – кажуть на Бойківщині*.

Можемо стверджувати, що доброзичливе ставлення до гостя в українській етнонормативній культурі закладене генетично. У багатій народній обрядовості впродовж віків ритуалізувалась народнорелігійна основа гостинності, що збереглась у звичаях та усній поетичній творчості. У фольклорі прослідковуються мотиви запрошення Бога, Матері Божої, Спаса, Святого Хреста або ангелів сісти “на покуть” за накритий стіл. Побутує вірування, що полазник – перший відвідувач хати напередодні Нового року або Різдва – є вісником доброго або недоброго. Залежно від того, чи є він людиною здоровою, щасливою, поважною, заможною, чи ні.

Міфологізація гостя пов’язана також із давньою назвою хвороби “гостець”, що уявлялася маленькою демонічною істотою, яка приходить до людини і може принести їй біду і яку можна задобрити. Стійкий вислів “зібратись у гості” означає померти, тобто перейти до іншого світу¹⁸. Проте приказкова проза фіксує також і народне уявлення про земне життя як про коротку гостину: *Всім нам тут коротка гостина, – тобто життя наше швидкоплинне і коротке*. У похоронних голосіннях східних слов’ян покійник міг називатись гостем. Чуючи про чийось смерть, сумно зітхають: *З гостини додому!*, маючи на увазі, що покійник відійшов із дочасного життя на вічне (Фр., т. 16, с. 438). Інколи гостями називають колядників: “Не простії, гостеве, світлії, *Божі служеньки, добрії, любії*”¹⁹.

У народних пареміях важко простежити давню функцію гостя як подателя благ. Все ж можемо стверджувати, що вона збережена у традиційних висловах благозичливості, як-от у формулі, якою гості дякують за запрошення зайти до чиєїсь хати: *Най все добре гостит у вашім домі* (Фр., т. 16, с. 440). У давні часи господар намагався

¹⁷Там само.– Арк. 47.

¹⁸Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій (Лекція 19).– Режим доступу: <http://etno.us.org.ua/book2/index.html>.

¹⁹Агапкина Т.А., Невская Л.Г. // Славянские древности...– С. 531.

¹⁵Тарасюк І.П. Християнська мораль...– Арк. 5.

¹⁶Там само.– Арк. 48.

якнайкраще прийняти гостя, сподіваючись забезпечити своє майбутнє шляхом символічної угоди з вищими силами. Таке міфологічне підґрунтя звичаю гостинності впродовж віків затрачувалося. Проте значна кількість висловів гостинності, що дійшли до нас, має релігійне забарвлення: запрошували до столу, приповідуючи: *Сади, Боже, все добре!* (Ном., № 11863) й *Сідайте в ряд, щоб Бог був рад* (Ном., № 11864), частували *Чим Бог послав (дав)*, бо таке ставлення до гостей, за народними переконаннями, є правильним, праведним, милою Богові справою, робили *Як Бог велів*²⁰.

Доречним є тут пригадати, що, за християнським віровченням, чеснота гостинності є обов'язковим дбати про життя і здоров'я ближнього і належить до т. зв. семи діл милосердя щодо тіла (голодного нагодувати, спраглого напоїти, голого зодягнути, подорожнього в дім прийняти, невільника викупити, хворого відвідати, померлого поховати). Безумовно, у свідомості українців засвоїлось учення Христа, за яким подорожні, а також убогі, недужі, в'язні мають право на нашу любов. За Євангелієм, прийняти подорожнього в дім є одним із тих обов'язків, за виконання яких люди мають здати рахунок на Страшному суді (Мт. 25: 31-46). Ще князь Володимир, зазнавши духовного перетворення під впливом Христової науки, у своєму "Поученні" настановляв: "Куди ж підеш і де задержитесь, напийте і накорміть бідного, більш усього шануйте гостя, звідки би він до вас не прийшов, чи прота людина, чи знатна, чи посол; якщо не можете вшанувати його подарунком, то хоч їжою і питтям: бо ж вони проходять по усіх землях прославлять вас добром, або злом"²¹.

За словами І.Огієнка, обов'язком кожної порядної людини є, відповідно до даної слов'янської гостинності, прийняти подорожнього, помити йому ноги, нагодувати й спати покласти. Дотримання цього обов'язку учений спостеріг у фрагменті поеми Т.Шевченка "Наймичка", у якому невістка Катерина помила ноги своїй збідованій

подорожній, наймичці Ганні²². Відгомін давнього звичаю, коли господиня мила гостеві ноги, прослідковується й у традиційній весільній обрядовості багатьох регіонів України²³. Як відомо, дружина під час обряду шлюбу прирікає чоловікові не лише любов, вірність і гречність (як і чоловік дружині), але й послух подружній. Слід зазначити, що у церковній традиції християн омивання ніг – символ покорі і служіння: Христос під час Тайної Вечері дав приклад покірної любові, ставши на коліна, щоб помити ноги апостолам, і цим учинком переконати їх у тому, що Він вибрав їх не панувати над людьми, а служити людям²⁴. У служінні інших учнів стають подібними до Господа. Щороку у Страсний четвер у пам'ять про це Папа Римський миє і цілує ноги дванадцятьом священикам.

Отже, прадавній традиції гостинності з плином часу християнство надало морально-релігійної спрямованості. Якщо у багатьох, особливо східних народів, закони гостинності ґрунтувалися на звичаєвому праві, то в українців її основу становили морально-етичні засади, які визначали характер поведінки як для господаря, так і для гостя. Наприк., пригощаючи когось, обов'язково належало застелити стіл скатертиною. Стіл, згідно з давньоукраїнським світоглядом, ототожнювався з престолом Божим, на котрому невидимо і потаємно перебуває сам Господь Бог з ангелами. Тому за столом не годилося сваритися, голосно розмовляти тощо. Великим гріхом уважалося сісти на стіл, покласти на нього шапку, ключі, гребінь чи який інший сторонній предмет. По столу не можна було гримати кулаками, стукотіти ложкою, встромляти в нього ніж²⁵.

Ніколи не можна було збиткуватися над столом ще й тому, що *Стіл – то Божа доля*. Так думали і говорили наші діди і радиди. О.Мацьків у передмові до збірки кулінарних рецептів згадує прабабусині слова про те, що звичайний кухонний

²²Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування... – С. 348.

²³Самчук Б. Українська етнологія... – С. 363.

²⁴Геллей Генрі Г. Біблійний довідник: Короткий білійний коментар. – Торонто: Всесвітня християнська місія, 1985. – С. 545.

²⁵Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка; передм. М.Г.Жулинського. – 3-те вид., випр. – К.: Знання, 2006. – С. 185.

²⁰Фразеологічний словник української мови. Кн. 1 / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. Думка, 1999. – С. 40-41.

²¹Изборник (Сбоник произведений литературы Древней Руси). – Москва, 1969. – С. 154.

стіл є долею, на якій Господь простягає нам свої дари. І ці слова були для неї, маленької дівчинки, справжнім одкровенням. Вона пише: “Відтоді стіл став для мене одним із знаків Божої присутності у моєму житті. Звичайний стіл, за яким ми снідали, обідали, вечеряли, чаювали чи урочисто приймали гостей...”. У світогляді народу, що сприймає стіл як Божу долоню, кожна людина, перетворюючи звичайні продукти на страви, щоденні чи святкові, є співпрацівником Господа. Його співавтором і співтворцем, який не лише пасивно бере Божі дари, а й докладає “до них свій час, свої руки, свою душу, свою любов...”²⁶. За свідченням дослідниці української діаспори в Аргентині О.Сапеляк, трактування столу як святого місця у хаті є одним з елементів традиційної української релігійності, що їх зберегли аргентинці українського походження і завдяки яким українська спільнота усвідомлює та плекає свою окремішність. *Стіл – то Тайна Вечеря*, – таке пояснення, чому дитині заборонено сидіти на столі чи класти зайві речі, записано з уст представниці української громади²⁷.

У Великім пості не ходи в гості, – наказувала народна мудрість. Традиційне й сучасне трактування цієї приповідки збігається й основне на християнському світогляді: “Коли Великий піст, ходити в гості не можна, тому що в цей час людина повинна готувати себе. Свою душу до одного з найбільших і найсвітліших свят року. У цей період треба очищатися, а не веселитися”²⁸. У народі не прийнято було ходити у гості у будні (хіба що у господарських справах), під час польових робіт²⁹. У такі дні ритуал прийому зводився до мінімуму. Пареміографічні зразки фіксують також вислови небажаності відвідин, намагання unikнути підтримування стосунків з прикрими родичами: *Жалься, Боже, ходу до поганого роду* (Фр., т. 23, с. 95).

Як правило, приводом для гостини слугували великі свята: Різдво, Трійця, Великдень, храмові

свята, іноді недільні дні, а також сімейні урочистості. Той, хто вибирається до сусіднього села відвідати свояків, говорить: *За півгодини тай до родини* або *За годину тай у гостину* – значить, до знайомих чи свояків недалеко йти. Про того, хто надіється на добру гостину, веселу забаву, кажуть: *Гостина му сі всміхає* (Фр., т. 16, с. 368, 438). А про того, що вже був у гостині – *Був на okazії. Там така okazія була, що їсти й пити давали*, – говорять про принагідну гостину (Фр., т. 28, с. 502).

За народним етикетом, гості приходили на запрошення, яке, зазвичай, виголошували, наприклад, кожного гостювання: “Приходьте вже й ви до нас”, – зверталися гості до господарів³⁰. Ласкава мова засвідчувала щире ставлення до гостей: *У нас хата на помості, просим брата в гості* (Ном., № 11807); *Загостіт, коли ласка ваші; Просили вас сердечне, абисте прийшли конечно* (Фр., т. 16, с. 440; т. 24, с. 603). До гостей, що прийшли здалека, говорять: *О, ви нас тут найшли! Дай Боже, щоби вас Пан-Біг найшов у небі!* (Фр., т. 28, с. 495). Гостям, що були вже давно, а тепер пригадали собі і прийшли, чемно дякують словами: *Дькуємо вам за добру пам'ять!* (Фр., т. 24, с. 491). Слід зауважити, що не прийнято запрошувати, але прийнято приходити на похорон; не передбачено запрошення й для жінок, які відвідують породілля у перші дні після пологів.

Упродовж року в різний час у селах по всій Україні святкували “храм” або “празник”, на який просили в гості родичів та знайомих із сусідніх сіл. Відсутність гостей означала, що люди обходять цю хату, цураються її господарів³¹. На храмовий празник господарі запрошують до себе на гостину свояків чи знайомих з чужого села, що прийшли до церкви, такими словами: *Вчиньтєся так добрі, і прилучтєся до моїх гостей; Просимо на хліб, на сіль, на що Бог дав...на що маємо* (Фр., т. 28, с. 539; т. 24, с. 604). А готували на “празник” святкові страви, характерні для певної місцевості. Наприклад, у карпатських селах подавали до столу голубці, капусту з солониною,

²⁶Кулінарні секрети сестри Ольги.– Львів: Свічадо, 2009.– С. 7.

²⁷Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині: історико-етнологічний аспект.– Львів: Червона Калина, 2008.– С. 149.

²⁸Тарасюк І.П. Українська мораль...– Арк. 47.

²⁹Савчук Б. Українська етнологія...– С. 363.

³⁰Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій...

³¹Гонтар Т. Народне харчування українців Карпат.– К.: Наук. Думка, 1979.– С. 105.

борщ, вареники, холодець, часом яечню, юшку із копченого м'яса³².

Досліджуючи народне харчування українців Карпат, Т.Гонтар зауважує, що незважаючи на убогість основної маси селянства, його характеру притаманна надзвичайна гостинність: гуцул, який сів біля дороги попоїсти, просив до їжі кожного зустрічного. Крім того, подорожнього ніколи не випустили б з хати, не пригостивши³³. Натяк на звичай обов'язкового пригостання (частування) гостей містять народні приповідки. Запрошуючи гостя, господар міг примовляти: *Бог дав місяця в хаті гостя посадити і хліба його погостити* (Фр., т. 28, с. 486), просив: *Не цурайся хліб-соли* (Ном., № 11813).

З найдавніших часів господарі робили все, щоб почастувати прибульця, а традиційні хліб і сіль стали головною ознакою гостинності українців та одним з важливих символів їхньої етнічності³⁴. На столі завжди й неодмінно мали лежати кусень хліба та щіпка солі – ці головні атрибути не тільки слов'янського хлібосолюства, а й прилучення до духів дому. Уважалось, що той, хто скуштує кусень хліба з сіллю, той дістане господне благословіння і ніколи не посміє скривдити того, хто частує³⁵. Проте, незважаючи на виняткову гостинність українців, не кожного запрошували до хати, а тим паче до столу. Щодо цього існувала приказка: *Я з нечесним за стіл не сяду*³⁶.

Поширеним звичаєм прийому гостя, який прийшов навіть у якійсь звичайній справі, було обов'язкове запрошення зайти до хати хоч би на хвилинку³⁷. Переступаючи поріг хати, гість виявляв повагу до мешканців та їхніх предків (які, за народними віруваннями, мешкали під порогом). Заходячи до хати, приповідаючи: *Поздоров Боже, того, ми в кого* (Ном., № 12057).

Як бачимо, гостинність тісно пов'язана з мовленнєвим етикетом – національноспецифічними правилами мовленнєвої поведінки. Гість, що сприймався як носій долі, особа, яка може впли-

нути на всі сфери людського життя, приносив у дім добру волю, виражену у вимовлених ним побажаннях, формулах вдячності, привітаннях і застільних тостах. Первісною функцією цих знаків було демонструвати доброзичливості, миролюбності. Той, хто дотримується мовленнєвого етикету, засвідчує свою вихованість, уважність, делікатність, дружню прихильність. “Не пропустить людину, не привітавши її і не сказавши їй доброго слова”, – повчав князь Мономах³⁸.

Наші предки вірили, що вітальне слово вселяється в людині, а добрі слова повертають добрі сили до людей. Тому більшості привітань властивий побажальний характер. У словах вітання вбачали силу і мудрість, уважалось, що скільки разів ти привітаєш людей, стільки Бог дасть тобі здоров'я³⁹. Загальнопоширеним способом вітання традиційно були рукостискання та слова *Добрий день (День добрий); Добрий ранок; Добрий вечір; Дай, Боже, здоров'я*. Ця стандартизована форма варіювалась по окремих регіонах⁴⁰. У західних регіонах України поширені привітання релігійного характеру, як-от: *Слава Ісусу Христу – На віки слава Богу*. Якщо ж зустріч двох чи кількох осіб не обійшлася без бійки, то таке привітання жартиливо представлене в приказковій прозі: *Слава Ісусу! – Навіки віком! А зверху друком* (Фр., т. 27, с. 112).

Слід принагідно зауважити, що, вітаючись, чоловіки обов'язково знімали головний убір. Народ надавав особливої ваги зніманню шапки, що засвідчувало до вимовленого при привітанні Божого імені. “Як чоловік іде попре тебе і каже: *Слава Богу*, а шапки не знімає, то єст певно, що він Бога в серці ни має”, – такий народний погляд зафіксований у “Галицько-руських народних приповідках” (Фр., т. 28, с. 318). Польський учений Я.Хохлейтнер припускає, що зовнішні вияви честі і хвали, складані Богові через знімання головного убору або чинення знаку хреста, не становили великої проблеми для тих суспільств, які в передхристиянському періоді у такий спосіб виявляли, наприклад, честь стосо-

³²Там само.

³³Там само.– С. 57.

³⁴Савчук Б. Українська етнологія...– С. 364.

³⁵Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій...

³⁶Українське народознавство...– С. 185.

³⁷Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування...– С. 350.

³⁸Изборник (Сборник произведений литературы Древней Руси)...– С. 154.

³⁹Савчук Б. Українська етнологія...– С. 360.

⁴⁰Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій...

вно сонця⁴¹. Ці елементи народної релігійності не мають специфічно українського характеру. Як стверджує О.Сапеляк, такі позавербальні форми зовнішнього вияву пошани до Бога (йдучи повз церкву, хреститися, для чоловіків – й знімати шапку) є традиціями, які шанують і яких дотримуються аргентинці незалежно від етнічного походження⁴².

Маємо також сакральні привітання, пов'язані з певними святами – Різдвам, Йорданем, Великоднем (наприклад, *Христос воскрес – Воістину воскрес*), й чимало функціонально спрямованих привітань, що виражають зичення добра людині, що зайнята роботою (*Бог на поміч; Помагай Біг, Боже, поможи; Дай, Боже, щастя; Дай Боже*). Відповіді належало: *Дякую красенько, дай, Боже, здоровля*. Привітальними словами побажального змісту, особливо у гуцулів, були: *Мир Вам! Миром!*⁴³ І.Франко занотував ще й такий варіант традиційних формул привітання та відповіді на привітання, коли хтось заходив до хати сусіда чи знайомого: *Дай Боже добрий день! – Дай Боже здоров'є! – Дай Боже щасливо! – Дай Боже й вам. Дькуємо* (Фр., т. 16, с. 537).

Побажальний зміст є й у словах благословення. Входячи до чужої хати під час різдвяних свят, благословляють так: *На щістьи, на здорови з тими свиитами, абисте тоти щасливо опровадили і других дочекали на многа літа* (Фр., т. 28, с. 350). Функцію вираження, передання благозичливості й здоров'я виконував й поцілунок (спільнокореневі слова “цілий”, “цілісний”, тобто здоровий, і “цілитель” – лікар), що використовувався і як знак привітання. Інколи таке привітання становило певний ритуал. Наприклад, в українців Північної Бессарабії гість звертався до господаря або господині з поздоровленням, за яке вони дякували, потім усі цілували одне одному руку, якщо були собі рівними. Коли ж один із них був старший за віком чи суспільним становищем, то цілував тільки молодший, а старший говорив *Спасибі*. Така церемонія була узвичаєна

при вітанні з усіма присутніми гостями, не залежно від статі⁴⁴.

Кожний елемент привітання пов'язаний з давніми віруваннями та світоглядними уявленнями народу. Так потиск рук, що побутує в широкому етнокультурному ареалі, є одним із засобів благозичливості, у якому закарбована давня віра в магичну силу дотику.

Після привітання співрозмовники обмінювалися узвичаєними формулами зачину й підтримання розмови, що виконували, перш за все, функцію встановлення контакту. Наприклад, в Карпатах розпочинали розмову, розпитуючи: *Єк спали?; Єк днували?; Єк дужі?; Єк Вам си поводить?; Що чувати біля Вас?*⁴⁵. На традиційне запитання господаря: *Як ся маєте?* Гості як правило відповідають: *Гаразд. Богу дякувати або Маємо сі з ласки Божеї і з вашого старання; Хвалити Господа, всі-смо здорові* (Фр., т. 24, с. 16, с. 437). Знайомі люди з різних сіл, зустрівшись, могли також казати: *Ми здорові, Богу дькувати, у вас там що ліпшого чувати?* (Фр., т. 23, с. 175). На питання *Як вам поводитьсь?* часом відповідали й так: *Дай Боже ліпше, а й з того, що є, не винимай!* Коли ж хтось відповідав: *Гаразд*, то жартували реплікою *Дай Боже вітримати!* (Фр., т. 10, с. 74, 75). До контактовстановлювальних реплік належало також й запитання *Йик гостювали?*, що вживалося при зустрічі з чоловіком, який недавно їздив кудись, не обов'язково в гостину (Фр., т. 16, с. 440).

Відповіді на запитання про новини, почування мають, як правило, ухильний характер: народна етика рекомендує не вихвалитися через скромність і через можливе зурочення. І.Франко записав формулу *Дасть Біг, Любоньки!*, якою передразнювали бойків за те, що у них прийнято відповідати на питання не прямо, а “якоюсь евфемічною фразкою, наприклад, замість “нема” – “дасть Бог” (Фр., т. 16, с. 522). Подібну ухильну відповідь, як-от *Що Бог дав! На що тобі?*, давали й тоді, коли не хотіли у чомусь признатися (Ном., № 5966). Будь-яка розмова про найближче майбутнє попереджувалася словами: *Дасть Бог діждати*, – мовляв, зробимо те чи інше, якщо

⁴¹Hochleitner J. Obrzędy doroczne w kulturze chłopskiej Warmii południowej w XVI-XVIII wieku. – Olsztyn, 2006. – S. 219

⁴²Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині... – С. 184.

⁴³Українське народознавство... – С. 184.

⁴⁴Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій...

⁴⁵Українське народознавство... – С. 184.

дасть Бог дочекати (Фр., т. 23, с. 24). Значення формули *Дасть Бог* тлумачний словник пояснює так: “уживається при вираженні надії, сподівання на добре завершення чогось”⁴⁶. Подібних висловів надії на Божу допомогу маємо чимало в народній фразеології: *Як Біг pomoже, то все буде гоже; На Бога надія!; Сподіватись на Бога, на його ласку; Дав би то Бог! Коли б то Бог дав!; Надія в Бозі, коли хліб у стозі* (Ном., № 11, 4861-62, 7522, 10129) тощо. Такі мислеформи узгоджуються з християнським принципом, за яким “слід робити так, наче б усе залежало від нас, а надіятися на Бога так, наче б усе залежало від Бога”⁴⁷.

Цей образний спосіб, у який український селянин висловлював свої думки чи запитання в *oratio oblique* (непрямій мові), дивував і захоплював І.Франка. Він, зокрема, писав, що з уст нашого селянина слова плывуть, “як медова річка, овіяні дивним чаром здорової, чистої індивідуальності”⁴⁸. Важко не погодитись із І.Франком, адже усне народне мовлення свідчить про релігійність українців як невичерпне джерело оптимізму, надії і віри на краще, як засіб збереження рівноваги духу і психічного здоров'я.

Усталений спосіб ведення розмови українцями зафіксовано в художній літературі, як-от у трилогії “Волинь” У.Самчука: “То, батюшка, кебто Бог допоміг з нужди вибитися. Хто своїй дитині ворог...”; “Коли б його, Бог дав, продати ту овоч, як слід...”⁴⁹. У покладанні надії на Бога виявляється такі риси народного характеру, як турбота про життя “хліб щоденний” у розумних межах, брак пиhi, зарозумілості.

Варто зауважити, що вислови народної побожності відповідають біблійним настановам про те, як повинні виражати свої думки християни. Дозволимо собі навести цитату зі Соборного послання апостола Якова. “А тепер ви, що говорите: “Сьогодні чи ввввтра ми підем у те чи те місто, і там рік проживемо, та будемо торгувати й заробляти”, Ви, що не відаєте, що трапиться ввввтра,

⁴⁶Словник української мови: В 11 т.– Т. 1.– К.: Наук. Думка, 1970.– С. 208.

⁴⁷Греф Р. “Так Отче” щодня з Богом.– Торонто: Вид-во оо. Василіан, 1977.– С. 32.

⁴⁸Франко І.Я. Вишукане красномовство // Збір. тв.: У 50 т.– Т. 37.– К.: Наук. Думка, 1982.– С. 9.

⁴⁹Самчук У. Волинь. Куди тече та річка // Дзвін.– 1991.– № 6.– С. 84; № 5.– С. 37.

– яке ваше життя? Бо це пара, що на хвильку з'являється, а потім зникає!... Замість того, щоб вам говорити: “Як схоче Господь та будемо живі, то зробимо це або те” (Як. 4: 13-15).

Отже, більшість традиційних етикетних формул, вживаних у ситуації зустрічі гостей, релігійно забарвлена, бо містить елементи: *Дай Боже; Богу дякувати; Хвалити Бога* тощо.

Прихід гостя супроводжується деякими діями. Гостя намагалися посадити за стіл: інакше в хаті не будуть сидати старости. Таке повір'я перейшло у приказку *Сідайте, щоб старости сідали!* І.Франко записав ще таку усталену формулу запрошення сидати і відповідь на нього побажального змісту: *Сідайте, куме! – Дькую, най усе добре сідає* (Фр., т. 27, с. 98). На Закарпатті уважалося: якщо гість не сяде, то цим він може “відібрати” сон і спокій у дітей, які перебувають у хаті⁵⁰.

Звичай частування має глибоке коріння. Звичаєвий закон приписує гостити несподіваного гостя тим, що у хаті є: *Чим хата багата, тим рада; Чим хата має, тим гостя приймає* (Фр., т. 27, с. 256). Господарі вітають гостей словами: *Любимосьмо приймати, як се – тепер приймаємо, як Бог дає; На що нас Бог спроміг, тим і приймаємо* (Ном., № 13897, 12087). Домашні ласкаво припрошували: “Не погордіть, будь-ласка, зробіть нам честь, не цурайтеся хліба-солі, *Чим Бог милував, тим і гостимо*”⁵¹. У свідомості носіїв цих приповідок існує переконання про надприродне, божественне походження дочасних людських благ: “Все, що ми маємо, нам дає Бог. Цим ми і приймаємо гостей, але в кожного можливість інакша, тому і кажуть “...на що Бог спроміг”, – пояснює жителька міста Іршава Закарпатської області⁵².

Якщо гість непроханий, випадковий або не мав часу пригощатися за столом, то звичайно відмовлявся від почастунку. Коли ж гість застав домашніх при їді, то говорив: *Час на обід (полуденок, вечерю) або Харчуйте здорові; Споживайте здорові*. Господарі обов'язково запрошують гостя до столу: *Просимо і вас до обіду (полуденку, вечері);*

⁵⁰Агапкина Т.А., Невская Л.Г. Гость // Славянские древности...– С. 532.

⁵¹Лепкий Б. Мазепа. Трилогія. Мотря...– С. 23.

⁵²Тарасюк І.П. Християнська мораль...– Арк. 47.

Просимо ту собі обідати!, а він дякує: *Здави з Богом обідайте!* або *Обідайте (вечеряйте) з Богом Свети, най вас Бог благословит!*; *Заживайте здорові, дякуємо* (Фр., т. 24, с. 462); *Споживайте, коли вам Бог судив* (Ном., № 10592); *Обідайте, най вам Бог дасть на пожиток; Їжте здорові і т. ін.* Прошений до обіду чи вечері може відповісти такою жартівливою приказкою: *Най Господь Бог перескочит і ходачки (постоли) замочит!* – тобто, хай перескочить через повну миску і в такий спосіб благословить її (Фр., т. 10, с. 82).

Якщо гостя просять їсти, а він не хоче, то відмовляється й таким словами: *Богу декувати, а хліба не хочу* (Фр., т. 23, с. 85). Народне мовлення відображає ставлення до хліба як до Божого дару. Коли комусь, наприклад жебракові, дають хліба, а він не хоче брати, то з докором кажуть: *Надаражб'є мі Божим даром* (Фр., т. 10, с. 100). Хліб, що є для людини дарунком від Бога, не годиться розкидати і від нього відмовлятися, коли дають. Така неналежна поведінка трактована народом як гріх *Даром Божим гріх сі помітувати*. Поняття дару Божого фігурує і у висловах, яким характеризують нікчемного, злого або лінивого чоловіка, якому шкодують дати навіть шматок хліба, бо на нього не заслуговує: *Не варт того дару Божого, що го їсть; Шкода му дару Божого* (Фр., т. 16, с. 511, 512).

За твердженням О.Сапеляк, шанобливе ставлення до хліба в релігійному аспекті – це одна із рис, якою українці вирізняються серед інших етнічних груп Аргентини. Чужинці не розуміють українців, які, беручи окраєць хліба, мусять його “з’їсти до кінця, бо хліб святе, не можна його кинути. Навіть звірині не вільно було дати хліб. А як хліб упав на землю, то треба піднести, поцілувати”. Представникам інших етнічних груп видавалося дивним і неприйнятним й те, що українці клали хліб лише на стіл і накривали рушником⁵³. Той факт, що у свідомості українців поняття хліба пов’язане з релігійними уявленнями, можемо засвідчити записаним під час польових досліджень поясненням стійкого вислову, вживаного як застереження тому, хто гордує хлібом, а саме: *Не кидай хліба на землю, бо Бог не дасть*

(Фр., т. 28, с. 330). “Хліб – це тіло Боже, про яке написано у Біблії, яке згадують у літургіях. Хліб – це наша святиня. Коли ми кидаємо хліб на землю, ми проявляємо зневагу до Бога, до Його тіла. Це ж великий гріх”. Про таке своє розуміння хліба Христового розповіла дев’ятнадцятирічна дівчина з міста Перемишляни, що на Львівщині⁵⁴.

Отже, у приповідках, як і в інших жанрах фольклору та у працях з етнології, зафіксоване особливе шанування хліба, якому народ надавав сакрального значення. Якщо господиня не вміла добре спекти хліба або зварити страву і лише змарнувала борошно чи інші продукти, то про неї казали, що вона *Гваздає той дар Божий, що аж сі бридко дивити* (Фр., т. 16, с. 496). У цьому ряді паремій, що фуксують уявлення про хліб як Божий дар, простежуємо властиве народній творчості, здавалось би, парадоксальне, поєднання гумору і релігійності, вміння українців бути водночас несерйозними і побожними, так би мовити, “невинно” жартувати, без ознак святотатства. Наприклад, п’яниці, яким говорять, що горівка – чортова видумка, виправдовуються таким логічним міркуванням: *Тай горівка дар Божий, бо з хліба св’ятого роблена* (Фр., т. 16, м. 417). А той, хто воліє об’їстися понад міру, ніж залишити страву недоїденою, знаходить цілком раціональне пояснення: *Волиг грішна скира пукати, ніж сі має дар Божий марнувати* (Фр., т. 28, с. 339).

Трапеза є неодмінною складовою української святкової гостини. У присутності гостей господарі, як правило, не сідати за стіл. Найближча родина, діти і челядь господарів теж “усуває ся на бік”: *Свої в кут, як гості сут* (Фр., т. 27, с. 67). Господар припрошує гостей, серед яких посадив і своїх дітей: *Їжте, гостеньки, а ви, діти, нуже!* (Фр., т. 23, с. 22). Господня, прислужуючи, зобов’язана постійно, до всіх страв, припрошувати жінок, а господар – чоловіків. *Не робіт церемонії; Їджте-мачайте, а за решту вибачайте*, – припрошують гостей, щоб їли, або запитують: *Що будете їсти, гостоньки: прибуток, ци відбуток, ци кап?* (прибуток – то солонина, відбуток – то сир, а кап – то яйце) (Фр., т. 27, с. 289, т. 23,

⁵³Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині... – С. 149.

⁵⁴Тарасюк І.П. Уявлення українців про співпрацю людини із Богом у народних приповідках: Польові матеріали зібрані у 2009 р. // Домашній архів автора. – Арк. 30.

с. 224, 227). Ціла низка подібних формул має жартівливий характер, як-от: *Годуйте сі, гостеньки!; Їжте, бузьку, масну юшку*. Подаючи гостям волову печінку й серце, господар приповідав: *Їджте, гостенька! Ріжте си печінки, крайте си серце* (Фр., т. 16, с. 224, 225). Гости, у свою чергу, дякують за припрошування "гоститися", їсти та пити за столом, наприклад, такою формулою: *Гостимосі з ласки Божої і з вашого старанья* (Фр., т. 16, с. 440). Слід зауважити, що за сучасними правилами, на відміну від давньої народної традиції, господиня дому першою береться за їжу. Етикет вимагає спершу пропонувати і подавати закуски жінкам, потім чоловікам, за ними дівчаткам і хлопчикам.

Приповідки фіксують таке народне переконання, що *Без горівки нема гостини*, Так їм, за словами І.Франка, "здавалося до недавнього часу. Тепер (тобто в часи І.Франка) відносини, а з ними й поняття в дечому змінилися" (Фр., т. 16, с. 415). У паремійній творчості українців відбився погляд, за яким горілка є обов'язковим атрибутом святкування народження дитини. *Дав ми Пан біг гаразд, та йду по горівку* (Фр., т. 16, с. 517). "Друга частина речення являється неминувим висновком першої, бо родини без горівки не можуть обійтися", – коментує народний вислів І.Франко. У південних районах України, зазвичай, подавали до столу виноградне вино – "один келишок"⁵⁵. Зазначимо також, що частувати гостей алкогольними напоями було прийнято й у середовищі української інтелігенції кін. ХІХ – першої третини ХХ ст. Так у спогадах про своє дитинство Ю.Редько пише, що коли у свята або з нагоди іменин приходили гості, то прийняття мусило бути не таке скромне, як щоденно для самих своїх, і тоді "на стіл виходив новий сервіз на чистенькому обрусі, батько діставав із креденсу пляшку з помаранчівкою чи морелівкою, наливав її в малесенькі келишки і частував гостей"⁵⁶. Пареміографічні матеріали фіксують цілу низку різноманітних за змістом і формою примовлянь до

чарки. Наприклад, випиваючи у веселій компанії, приговорювали: *Дай нам Боже, що нам треба, а по смерти гоп до неба!* або *Го-ча-ча, го-ча-ча, го-рілонька з Бучача, а келишок з Трембовлі, дай нам Боже здоров'я!* (Фр., т. 16, с. 520; т. 28, с. 417). До жартівливих належить і така приповідка: *До смерти не буду пити, а до святого Миколая: дай, Боже, здоров'я!* (Фр., т. 27, с. 126). Тут комічний ефект виникає завдяки двозначності словосполучення "до смерти", ужитого не у часовому значенні, а в особовому. Словник М.Номиса містить великі за обсягом віншування за святковим столом, що мають молитовний характер. Так за першою чаркою господар примовляв: *Помершим душам царство небесне! Батькам, матерям, братам, сестрам, діткам маленьким... нехай легко згадається нашому сватові (або кумові), а нам пошили, Боже, вік і здоров'я, щоб цей празник одпровадить, Нового году (або: Водохрищ) діждать легенько і веселенько в мирі покої із вами здоровими. Будьте здорови, будьте здорові!... а будь здорова, стара, діти*. За другою чаркою бажалося достатку, доброго врожаю, тобто примовляння більшою мірою стосувалося господарства: *Будьте здорові! Будьте здорові! Будь здорова, стара! Даруй, Боже, благо і весело! Даруй, Боже, щастя, долю, хліба вволю, а хліба найбільш!* *А до хліба посилай, Боже, капусту, буряки, огірки – щоб діждали садить і поливають, а після в добрім здоров'ї поживать* (Ном., № 115733, 11575). Далі настування могло супроводжуватися коротшими формулами, як-от *Бог Тройцю любить, а четверту Богородицю, а п'ятий Спас чи Без Тройці й дом не строїться* (Ном., № 4511, 4512).

Обов'язковою етикетною вимогою є вживання висловів подяки господарям за гостину, таких як *Спасибі за хліб, за кашу і милість вашу*. Встаючи від обіду, гості дякують словами: *Сити-смо вашим старань ом, най Бог благословит* або по-божно бажують господарям: *Най вас Бог шьинує, як ви мене вишинували* (Фр., т. 27, с. 28, с. 331). Вдячність за святкове застілля адресувалася не лише господарям, але й Всевишньому. Поширеними були й жартівливі формули подяки за гостину, як-от: *Біг заплатить за обід, же найвся дармоїд; Богу хвала, що ся душа напхала; Дав Бог мить, як ся найв, тай досить* (Фр.,

⁵⁵Гостинність, вітання й шанування // Українська етнологія: Курс лекцій...

⁵⁶Редько Ю. Учора... і сьогодні. Так було за днів мого дитинства // Аромат Євшан-зілля: До двадцятиріччя національної революції 1988-1991 р.- К.: Стило, 2008.- С. 88.

т. 10, с. 64, 71; т. 27, с. 98). Встаючи від обіду, жартома говорили також *Дякувати Богу святому, що дали їсти пустому* або *Дякувати Богу світому і кухареві сліпому, а хто їсти варив, аби собак сварив* (Пл., т. 1, с. 150, 117).

У збірці М.Номиса знаходимо ще й такі варіанти вислову подяки за хліб-сіль: *Спасибі ні за що, дай, Боже, нічим оддячить і запорозький – Спасибі Богу і мені, а господареві ні: він не нагодує, так другий нагодує, а з голоду не вмру* (Ном., № 12068, 12072). Слід зазначити, що *Спасибі* є зредукованою лексикалізованою формою словосполучення *Спаси Біг*, більш поширеною на сході України. У свідомості мовців затратилось первісне релігійне значення “хай тебе Бог береже”. Первісне ж значення слова *Дякую*, характерного більшою мірою для заходу України, пов’язане зі словом “думка”, мовляв, ви мені зробили добро, і я пам’ятаю про це. За народним етикетом передбачаються й репліки відповіді на подяку, як правило, – це *На здоров’я!* Гостеві, який з гумором дякує за обід, господар теж відповідає жартома: *Дай Боже видихати!*; *Здорово видихайте* (Фр., т. 10, с. 75).

Якщо один із гостей іде з гостини скоріше за інших, то звичайно каже: *Ви гостіться, а я йду* (Фр., т. 28, с. 418). У гуцульських селах кожен гість, перед тим, як устати з-за столу, кланявся сусідам праворуч і ліворуч від себе⁵⁷. Ті, що залишалися, у свою чергу, відповідали: *Ідіть з Богом, а ми зостанемось* (Ном., № 9541).

Прощання з господарем є завершальним актом гостини і супроводжується певними жестами: обійми, поцілунки, кивання голови, помах руки. Поцілунки, якими в Україні було прийнято обмінюватися при прощанні, є виразом не лише приятного ставлення до людини, але й взаємного прощення⁵⁸. Прийнято також при розлуці тиснути один одному руки, говорити слова прощання. Уважається, що мовленнева частина прощань простіша від привітальної, проте набір традиційних народних прощальних висловів все ж багатий і колоритний. Наприклад, той, що виходить з ха-

ти, прощаючись, каже: *На Бога вас лишаю* (Фр., т. 10, с. 81).

Часто у ситуації прощання можуть використовуватися формули з відтінком побажання, як-от: *Майтеся гаразд; На все добре; Бувайте здорові; З Богом оставайте!* Або лемківське *Будьте здорові! З Богом ходте!* (Фр., т. 10, с. 78; т. 23, с. 174). І.Франко занотував вислів, яким жебрак прощався з господарем, що погостив його: *Лишайте сі, газдоньку, з Богом, а я йду за святими* (Фр., т. 24, с. 353). Однією із жартівливих форм прощання (і привітання) є *Дай вам, Боже, здоров’є дідько знає доки!* (Фр., т. 10, с. 75). Люди похилого віку або ті, що прощаються назавжди, вирушаючи у далеку дорогу, жартують: *Не ввидимо сі аж за гробом, як Бог дасть, дочекати* (Фр., т. 16, с. 455). Ті, що лишаються в хаті, зі свого боку, випроваджуючи когось із хати, на прощання кажуть тим, що відходять: *Най вас Пан Біг провадит!* або *В Божий чьис!* (Фр., т. 10, с. 82, 99).

Колись кожного гостя, коли він попрощався, господарі виводили аж на двір, а то й за ворота⁵⁹. В основі звичаю проводжання лежать уявлення предків про позадомашню територію: цей простір сприймався як ворожий, насичений небезпекою. Тому первісною функцією проводжання є не лише бажання продовжити радість від зустрічі, але й оберегти гостя. Ще візантійський письменник Прокопій, описуючи антів, словен і їх сусідів кін. VI ст., зауважував, що вони ласкаві до чужоземців, гостинно приймають і проводять далі, щоб не сталося їм якоїсь шкоди⁶⁰. Описуючи звичаї та соціальну культуру слов’ян того ж часу, візантійський імператор Маврикій Стратег писав: “До тих, що приходять до них і користуються гостинністю, вони ставляться ласкаво і по-приятельськи, привітно зустрічають їх і проводять потім від місця до місця, охороняючи тих, хто потребує цього...”⁶¹.

Прадавній звичай проводжати гостя за ворота

⁵⁹Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування...– С. 351.

⁶⁰Грушевський М. Ілюстрована історія України / Репринтне відтворення видання 1913 р.– К.: Жовтень, 1990.– С. 39.

⁶¹Стебельський Б. Християнство і українська культура // Народна Творчість та Етнографія.– 1999.– № 5-6.– С. 4.

⁵⁷Шухевич В. Гуцульщина.– Ч. 3 // Матеріали до українсько-руської етнології.– Т. 5.– Львів, 1902.– С. 14.

⁵⁸Напередодні Великого посту, у “прощену неділю”, прийнято було просити один з одного прощення, з цією метою відвідували всіх рідних, знайомих і цілували їх.

закарбувала приповідка *Коби за ворота, а там най тебе пси рвуть!*, що значить: коли б лиш із мого обійстя ти вийшов цілий, а там хоч пропадай. Так говорить господар, випроводжаючи прикрого гостя (Фр., т. 16, с. 265.). Набридлих гостей відправляють також і з такими словами: *З Богом, Парасю, як люди трапляються... коли ті люде просьит* (Пл., т. 2, с. 49; Фр., т. 10, с. 77). Немилого гостя чи влазливого жebraка виштовхують *З Паном Богом у задні двері!* або *З Паном Богом у лихий чьис!* (Фр., т. 10, с. 78). Прощаються з непожаданим гостем і такими жартиливими формулами: *Най тя Бог провадит і в найбільше болото посадит; Иди собі з Богом до дідька!* (Фр., т. 10, с. 82; т. 23, с. 231). Маємо можливість переконатися, що у приповідковому жанрі народної творчості переважає легкий, добродушний, погідний вид сміху, без відтінків осуду, гніву чи презирства.

Важко не погодитись з українським етнографом Т.Рильським, який слушно зауважував, що у східних слов'ян, зокрема в українців, зберігається сильний струмінь "гумору при загальній серйозності релігійного почуття"⁶². Яскравим підтвердженням цього може служити й приповідка, що нею став окрик відчаю господаря, у якого гості празникували занадто довго: *Господи Боже, ци мав ти коли гості?*. Цей вислів походить з народного оповідання про попа, який, дочекавшись повної хати гостей, був змушений, через велику слоту і повінь, гостити їх кілька днів, і нарешті, вийшовши на подвір'я, на дощ, та піднявши руки до неба, як пише І.Франко, "обернувся до Пана Бога з отсим категоричним питанем" (Фр., т. 16, с. 334). Ситуація комічна, але не для добродушного господаря, який більше радіє з того, що гості пішли, ніж коли прийшли. Тут яскраво виявляється прикметна риса українського народного гумору – його поєднаність не стільки з розважальним, скільки зі сумним, децю і гірким, співчутливим сміхом⁶³.

Народна фразеологія закарбувала в собі широкий комплекс етнічних уявлень, вірувань та об-

рядовості українців, пов'язаний з традицією гостинності, яка становить собою один із важливих аспектів етнонормативної культури. Аналіз народних приповідок свідчить про те, що в основі традиційної гостинності українців лежать ритуалізовані впродовж віків міфологічні уявлення й християнські моральні цінності.

Через словесні формули, використовувані у ситуації прийому гостей, як і через мову знаків, символів, жестів, міміки, проявляються етнічні стереотипи, тобто погляди народу, його філософія, що визначає особливості національного характеру, моральні принципи, спосіб життя і манеру поведінки. Крім того, приказкові вислови – цінний матеріал для вивчення особливостей народного дотепу й гумору. Приповідки аналізованої тематичної групи є носіями української сміхової культури, у них простежуються різні відтінки народного гумору.

Паремії відображають норми народного етикету, які передбачали дотримання певних церемоніальних дій та урочистого обряду частування гостей у святкові дні чи з нагоди сімейних урочистостей. Приказки, прислів'я, вислови привітань, прощань, подяки, запрошення на гостину, до столу, припрошування до споживання їжі тощо виражають поширені правила прийому гостя, регламентовані умови гостювання, повір'я, особливості світосприйняття, вироблені у процесі асиміляції ментальних особливостей наших предків і християнської науки. Більшості таких словесних формул властивий побажальний характер і релігійний зміст. Пошання пареміографія пов'язана з народними уявленнями, за якими слово передає не лише думку, інформацію, але й певну енергію, добру чи злу.

Значна частина таких стереотипних форм належать до засобів благозичливого спілкування, якими співрозмовники традиційно засвідчують свою вихованість, уважність, миролюбність, дружню прихильність, делікатність, увічливість. Традиційні форми поведінки та взаємостосунків гостей і господарів є невід'ємною яскравою складовою етнічної культури і свідченням високого рівня морального, духовного розвитку українського народу.

⁶²Гайдай М.М. Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян. – К.: Наук. Думка, 1972. – С. 96.

⁶³Кирчів Р. Етюди до студій над українським народним анекдотом. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2008. – С. 70.